

УДК 376-056.34:616-89-008.1

ОМЕЛЬЧЕНКО Ірина Миколаївна

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії
інтенсивної педагогічної корекції Інституту спеціальної педагогіки
НАПН України (м. Київ)*

КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ СВІДОМОСТІ І САМОСВІДОМОСТІ: ФЕНОМЕНОЛОГІЯ І НОУМЕНОЛОГІЯ

У статті здійснено визначення місця комунікативної діяльності в структурі свідомості та самосвідомості. Теоретично обґрунтовано, що комунікативна діяльність у структурі свідомості та самосвідомості постає як усвідомлена (осмислена) і втілюється в комунікативних взаєминах із різними партнерами у вимірі Я-Інший (Я-Інший Я). Визначено, що вимір Я-Інший презентує систему інтерспілкування, а вимір – Я-Інший Я, може втілитися лише в надситуативному контексті та ситуації невизначеності взаємин. Розкрито, що вимір інтрасуб'єктного та парасоціального стосунку Я з Іншим сприяє трансформації Я через устанавлення спів-значення, що запускає внутрішній діалог і переживання у якому за посередництва іншої смислової позиції актуалізуються здатності: «бути собою та Іншим» та «дивитися на себе очима Інших», що є підґрунтям спів-буттєвих взаємин як продукту комунікативної діяльності. Окреслено архітектоніку функцій усвідомленої комунікативної діяльності: мотиваційно-інтенційної, гносеологічно-афективної, рефлексійно-смислової та рефлексійно-ціннісної.

Ключові слова: *комунікативна діяльність, свідомість, самосвідомість, шари свідомості, Інший, Я, усвідомлення, феноменологія, ноуменологія.*

Постановка проблеми. Окреслення ролі свідомості та самосвідомості в генезі комунікативної діяльності як регулятивної системи відкриває перспективу її дослідження в умовах інформаційного суспільства та постнеокультури. Одним із важливих аспектів аналізу становлення усвідомленої (осмисленої) комунікативної діяльності є визначення її місця в структурі свідомості та самосвідомості.

© І.М. Омельченко, 2018
orcid.org/0000-0003-2021-7453
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1169719>

Відповідно до запропонованого бачення суголосною нашим поглядам є точка зору Т. Шибутані, який стверджує, що свідомість – це інтер- та інтраспілкування, свідомі поведінка формується в комунікативному процесі, а людина, яка щось усвідомлює у стосунку з *Іншим*, зазвичай комунікує сама із собою. Усвідомлена комунікативна діяльність передбачає оперування символами, що презентують самого суб'єкта та різні аспекти його оточення [22]. Відтак, набуває актуальності визначення ролі свідомості та самосвідомості у становленні комунікативної діяльності на різних рівнях її реалізації від контакту до рефлексійного спілкування, що виступають підґрунтям усвідомлення *Іншого* та власного *Я*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких окреслюється місце та функції комунікативної діяльності в структурі свідомості та самосвідомості доводить, в якості концептуального базису розуміння феноменології і ноуменології усвідомленої комунікативної діяльності виступають різноаспектні наукові підходи: культурно-історична психологія (Г. Акопов, Л. Виготський, Д. Дубровський, Н. Непомняща, В. Марков, А. Петровський і М. Ярошевський, С. Рубінштейн, Е. Сайко та ін.); системна антропологічна психологія (А. Вахрушева, Е. Галажинський, В. Клочко, О. Краснорядцева, О. Файзуллаєва, Н. Чуєшева та ін.); концепція «Theory of Mind» або модель психічного (Г. Віленська, Є. Лебедева, О. Сергієнко, Н. Таланова, О. Прусакова, А. Уланова, J. Flavell, R. Krauss & S. Fussell, C. Massey & R. Gelman, D. Primack & G. Woodruff, B. Repacholi & V. Slaughter, M. Pritchard, V. Gibbs, A. Watson та ін.); екзистенціональний підхід (О. Вознюк, О. Кузьміна) в руслі яких визначається специфіка її генези.

Формулювання ідей статті (постановка завдань). Виходячи з вище зазначеного, **метою** нашої статті є визначення місця комунікативної діяльності в структурі свідомості та самосвідомості. Втілення мети передбачає вирішення наступних завдань: по-перше, визначення функцій усвідомленої комунікативної діяльності в контексті сучасних наукових підходів; по-друге, теоретичне обґрунтування та розроблення структурно-функціональної моделі комунікативної діяльності в структурі свідомості та самосвідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікативна діяльність у структурі свідомості та самосвідомості реалізує спектр функцій: пізнавальну та оцінну (К. Платонов); орієнтування в соціальному світі, перетворення, утвердження себе у ньому, передбачення, цілепокладання, побудови ідеальних моделей майбутнього (О. Спіркін); інтегрування і регулювання (П. Гальперін); самопізнання (С. Рубінштейн); мотиваційно-інтенційну, гносеологічно-афективну, рефлексійно-смыслову та рефлексійно-ціннісну (Г. Акопов, І. Омельченко) та ін.

Виходячи з вище зазначеного, теоретичне обґрунтування та дослідження комунікативної діяльності в структурі свідомості та самосвідомості на етапі дошкільного дитинства передбачає з'ясування функційного потенціалу різних рівнів комунікативної діяльності (від контакту до рефлексії), що втілюються в мотиваційно-інтенційній, гносеологічно-афективній, рефлексійно-смысловій та рефлексійно-ціннісній функціях.

Відповідно до культурно-історичної концепції Л. Виготського, на тлі онтогенезу свідомості чітко простежується триступенева схема розвитку комунікативної діяльності на різних рівнях від контакту до рефлексійного спілкування. На першому етапі дорослий, використовуючи знаки-слова (слова-спонукання), стимулює дитину до активних дій (щось взяти чи щось принести). Пізнавши смисл і зміст цих слів, дитина організовує зворотний зв'язок, трансформуючи слова-спонукання на слова-дії, звернені до дорослого. На наступному етапі, нарешті, актуалізується рівень комунікативної діяльності, коли слова-дії з успіхом звертаються до себе, регулюючи поведінку дитини [4].

Різноманіття соціально-комунікативних дій, мова як система опосередкованого відображення реальності визначають умови в тому числі для усвідомлення власного *Я* та *Іншого* в комунікативній діяльності. Позаяк самосвідомість у руслі концепції Л. Виготського виникає як ефект соціалізації, що втілюється у формулі «ми усвідомлюємо себе, тому що усвідомлюємо *Інших*, і тим же способом, яким усвідомлюємо *Інших*» [4].

Таким чином, у концепції дослідника по-суті обґрунтовується усвідомлена комунікативна діяльність, що постає у вимірі *Я-Інший (Я-Інший Я)*. При цьому розвиток психіки втілюється в процесі перетворення соціально-комунікативних (інтерпсихічних) функцій в індивідуально-суб'єктні (інтрапсихічні).

На думку дослідниці Н. Непомнящої, в 6-річному віці з'являється нове психічне утворення – ціннісність. Саме з її появою починає визначатися загальна структура діяльності та організація її змісту. Окрім ціннісності, важливою складовою виступає суб'єктивна форма ставлення до інших людей, так званий стосунок *Я-Інший*. Провідними показниками названого стосунку є два параметри. По-перше, те, в поєднанні яких якостей і за допомогою яких механізмів сприймає суб'єкт іншу людину. Оптимальній моделі базового рівня особистості при цьому відповідають: а) неогоцентричне сприймання *Іншого*, коли ставлення до нього ґрунтується не на основі уподібнення, а через визначення його самоцінності; б) сприймання та розуміння *Іншого* в розмаїтті якостей, його потенційної безкінечності. По-друге, те, настільки і яким чином суб'єкт може поєднувати свої інтереси, цінності з інтересами інших людей. Оптимальній моделі при цьому відповідає можливість гармонійного поєднання своєї ситуації і ситуації *Іншого*. Н. Непомняща позначає названу якість як здатність «бути собою та Іншим».

Відтак, у дослідженні психологині можна простежити втілення моделі усвідомленої комунікативної діяльності, яка визначається виміром ціннісного комунікативного стосунку з *Іншим*, що цілком відповідає інтерсуб'єктній парадигмі взаємодії людей у сучасних умовах інформаційного суспільства.

Варто зауважити, що на сьогодні не розроблений єдиний підхід до проблеми усвідомлення, відсутнє чітке формулювання поняття, недостатньо розкриті його механізми, роль та місце в психічному розвитку дитини-дошкільника. Проте відомо, що усвідомлення стає можливим завдяки здатності дитини змінювати точку зору, що висвітлено в дослідженнях, присвячених формуванню здатності враховувати та координувати різні точки зору (О. Венгер і К. Поліванова, В. Лефевр, Ж. Піаже, О. Пошукова, Ф. Шемякін, Д. Ельконін та

ін.) Однак названі наукові розвідки проводились у вимірі різних концептуальних позицій, що спонукає до визначення поняття «усвідомлення».

Термін «усвідомлення» ширше поняття «функція усвідомлення». Якщо усвідомлення означає процес розширення свідомості в цілому, то функція усвідомлення – окремий аспект усвідомлення, а саме: процес пізнавального підлаштування себе до позиції, яка відрізняється від своєї власної (А. Галуза) [5].

Інноваційною спробою розглянути усвідомлення як одну з ліній онтогенетичного, а на нашу думку, й затриманого розвитку виступають дослідження Ю. Карандашова та А. Галузи [7; 5]. У роботі А. Галузи доведено, що функція усвідомлення постає як здатність уявляти себе в позиції *Іншого*. Стверджується, що зазначена функція вперше з'являється в 2 роки 7 місяців і виявляється сформованою до другої половини 4 року життя. Механізмом інтеріоризації функції усвідомлення виступає навчання на рольовій моделі, що пропонується у зовнішній формі дорослим та реалізується самою дитиною. До чотирьох років практично всі діти з типовим розвитком можуть уявити себе в позиції *Іншого*. Необхідною умовою виникнення функції усвідомлення є диференціація образів сприймання і образів уявлень [5].

Таким чином, в основі функції усвідомлення в дошкільному віці знаходиться – децентрація, що сприяє породженню «цінностей-образів», як результату зв'язку та співрозуміння з *Іншим* у вимірі інформаційного суспільства та постнеокультури.

Визначити місце комунікативної діяльності у структурі свідомості та самосвідомості допомагає праця А. Петровського та М. Ярошевського, які пропонують розглядати поняття «свідомість» через призму категоріальної будови психологічної науки. На їхню думку, логічним ядром визначення поняття «свідомість» є базова категорія «образ», а оформлюючими категоріями постають: «мотив», «дія» «ставлення», «переживання», «індивід». При цьому «свідомість» презентує метапсихологічний еквівалент поняття «образ», а самосвідомість входить у сферу явищ свідомості. Вчені зазначають, що виявляючи в образі те, що характеризує його з боку дієвості (мотивів, ставлень, переживань), ми визначаємо його як «свідомість» [17].

Отже, в основі діяльності спілкування в системі координат *Я-Інший (Я-Інший Я)* можемо простежити її становлення як процесу та результату. Результат втілений у образах *Інших* та образі *Я*, а процесуальна складова постає у комунікативних діях, які реалізуються на різних рівнях: контакту (мотиви та цілі, що втілюються в інтенціях); інформаційне спілкування (взаємодії і взаємини чи ставлення до різних партнерів); смислове та рефлексійне спілкування (переживання і ціннісно-смислове визначення щодо *Іншого*).

Перспективним та одним із базових у контексті нашого дослідження ми вважаємо науковий підхід «Theory of Mind» або модель психічного, що презентує сучасний напрям когнітивної психології та відноситься до постнекласичного типу методології. Названа парадигма відзначається ретроспективною та потужним поступом в останні сорок років у зарубіжних країнах та в останні п'ятнадцять років на теренах пострадянського простору. На нашу думку, представлений підхід є альтернативою та чинником для осучаснення постулатів діяльнісної та культурно-історичної психології, що розглядає спілкування як вид комунікативної діяльності та об'єктом вивчення якого виступають соціально-психологічні, мовленнєві навички (Л. Галігузова, М. Лісіна, Т. Піроженко, А. Рузська, Т. Рєпіна, О. Смирнова та ін.). На відміну від вказаних вище ідей, у західному науковому дискурсі внутрішньою основою комунікативної діяльності дитини є соціо-когнітивні здібності.

Отже, вище презентований науковий підхід по-суті розкриває, що основою смислового рівня комунікативної діяльності у вимірі *Я-Інший (Я-Інший Я)* є розуміння психічного стану *Іншого* (думок, переконань, вірувань, намірів, бажань, емоцій), що трансформуються в здатність дивитися на події з різних точок зору: зіставляти модель психічного в актуальній ситуації свою та іншої людини. Саме здатність розуміти психічні стани свої та *Іншого* дозволяє дитині вибудовувати ефективну та осмислену комунікативну діяльність.

В розрізі екзистенційного підходу аналізують зв'язок комунікативної діяльності, свідомості та самосвідомості (О. Вознюк, О. Кузьміна та ін.). Дослідниця О. Кузьміна наполягає на тому, що свідомість і діяльність об'єднує принцип інтенціональності, адже поряд із усвідомленням конкретних

результатів спілкування людина рефлексує себе як джерело нових можливостей і дій у ситуації невизначеності. Дослідниця резюмує, що завдяки зв'язку свідомості та діяльності стає можливим утілення самодетермінації, а відтак, – суб'єкт стає творцем діяльності та свободи в детермінованому світі [9].

Таким чином, у ході реалізації своїх комунікативних цілей людина усвідомлює не тільки можливості теперішнього часу, а й можливості майбутнього; мотиваційно-потребова сфера збагачується мотивами та цілями з майбутнього проекту *Я*. При цьому перспектива *Я* в онтогенезі поступово актуалізується у процесах: відчуття і самовідчуття; пізнання та самопізнання; ставлення та самоставлення; розуміння та саморозуміння і співзначення (співрозуміння).

У дослідженнях низки науковців (Г. Балл та В. Медінцев, М. Бахтін, І. Бех, М. Бубер, Ф. Василюк, Т. Власова, С. Ведяєв, Н. Дорофєєва, В. Зінченко, В. Марков, М. Мерло-Понті, Дж. Мід, М. Наконечна, А. Россохін, С. Рубінштейн, В. Столін, В. Татенко, І. Тітов, М. Фрізен та ін.) стверджується, що сферою існування індивідуальної свідомості людини є інтерсуб'єктивність, символічні, мовні, культурні взаємини, спільна діяльність, діалогічне спілкування. У цих розвідках обстоюється теза про психічну інтеріоризацію індивідом зовнішньої для неї інтерсуб'єктивності. Іншими словами, доводиться факт детермінації свідомості соціумом.

З опорою на наукові ідеї М. Бахтіна та В. Зінченка, дослідник В. Марков зауважує, що особливий інтерес для психологічного аналізу представляє специфіка людської свідомості через призму діалогічного спілкування між різними свідомостями. При цьому, підґрунтям різних типів комунікативної діяльності (інтерсуб'єктної, інтрасуб'єктної та парасоціальної) виступає внутрішній і зовнішній діалог як основа свідомості, що запускає механізми «кваліа». Дослідник наголошує на важливості рефлексійного рівня комунікативної діяльності, в центрі якого знаходиться самосвідомість, що дозволяє сформуванню «кваліа» або «суб'єктивну реальність» (за Т. Нагелем, Дж. Серлем, Д. Чалмерсом та ін.). Із психологічної точки зору важливо, що нові виміри свідомості виникають як результат не тільки безпосередньої комунікативної діяльності з іншими людьми, а й опосередкованої шляхом уявних діалогів із

образами, які закріплені в її структурі (І. Тітов) [20]. Ключовою передумовою цього процесу виступає формування самосвідомості як центру внутрішнього світу суб'єкта. Як відомо, виникає вона не відразу, а лише в ході первинної соціалізації при спробах повторити дорослого в ході дитячих ігор, приблизно до 4-5 років (за Дж. Мідом), і дозволяє дитині побачити себе так, як її бачать інші. У процесі розвитку (до 8-9 років) у свідомості дитини з'являється узагальнений інший, що включає загальні цінності та моральні установки прийняті в культурі. Пізніше, як правило виходячи з досвіду спілкування з батьками, в свідомості може виникати образ «значимого співрозмовника» (О. Ухтомський) [10].

Отже, можемо стверджувати, що середній і старший дошкільний вік є сенситивним періодом становлення усвідомленої комунікативної діяльності з *Іншим* у соціумі, культурі та персоналізованім *Іншим*. Варто, зауважити: структура свідомості та представлені в ній персонажі продовжують ускладнюватися; це дозволяє дитині практично постійно вести внутрішній діалог, спрямований на вирішення актуальних і потенційних проблем, що забезпечує полілогічність свідомості. Зазначені форми діалогу притаманні самосвідомості як центру особистості, будуються на основі комунікативної рефлексії і призводять до збагачення внутрішнього світу дошкільника, що виражається у виникненні в ньому нових «кваліа», які запускають розвиток суб'єктності дитини.

У наукових розвідках М. Мерло-Понті та А. Россохіна [11; 18]. зазначається, що інтерсвідомість має тріалогічну природу, що засвідчує її тісний зв'язок не тільки з діалогом свідомого та несвідомого окремого *Я*, але й з інтерсуб'єктивним діалогом, позаяк діалог може існувати тільки перед обличчям *Іншого*. *Іншим* може виступати і внутрішній об'єкт, але тільки за умови, коли він тісно пов'язаний із зовнішнім суб'єктом. Французький дослідник М. Мерло-Понті зазначає, що «в-собі» може з'явитися тільки після того як постав *Інший*; у такому випадку мова йде про спів-сприймання [11].

Отже, стверджується, що конструктивний діалог свідомого та несвідомого в *Я* може існувати тільки перед обличчям

Третього – того самого *Іншого*, разом із яким і розгортається зміст інтерсвідомості.

У процесі комунікативної діяльності *Інший* презентує нам частину свого *Я*, і ми інтегруємо цю частину в структуру нашої свідомості, породжуючи діалогічні позиції *Я-Інший*. У діалозі децентруються розчленовані на смислові аспекти ті чи інші фрагменти життєвого світу, і в результаті картина світу доповнюється раціональним змістом (Т. Власова) [3].

Дж. Міду належить ідея тлумачення принципу інтерсуб'єктивності не тільки як форми зовнішніх соціальних дій, учасником яких виступає дитина, а й внутрішніх (інтраспілкування), що виражає багатство і життєвість її внутрішнього світу, його багатоголосий, суперечливий, автономний і унікальний характер [12].

Ми розділяємо погляди М. Наконечної, яка зауважує, що не будь-яка комунікативна дія та її продукт – відносини – є інтерсуб'єктивними, а лише ті, які мають особливу надчуттєву якість сприяти розкриттю потенціалу суб'єктності дитини. У свою чергу, суб'єктність є переходом за межі безпосереднього досвіду та орієнтацією на рефлексійність, осмисленість, відповідальність, активність особистості [13].

Непереборний взаємозв'язок комунікативної діяльності та рівнів свідомості розкритий Ф. Василюком у його «діалозі» установок, що презентують спостерігача (суб'єкта) та особу за якою спостерігають (об'єкта). Відповідно до цих модусів, вчений виділяє чотири позиції взаємодії з *Іншим*: суб'єкт-суб'єкт (рефлексія); суб'єкт-об'єкт (усвідомлення); об'єкт-суб'єкт (переживання); об'єкт-об'єкт (несвідоме) [2]. Варто зауважити, що дві перші позиції також розглядає у своїй розвідці В. Столін. Науковець при цьому виділяє *Я* як суб'єкта («*Я-діюче*») та *Я* як об'єкта самопізнання і самоствавлення («*Я-рефлексійне*») [19].

Постнекласичне розуміння комунікативної діяльності у структурі свідомості та самосвідомості простежується у наукових студіях представників так званої «системної антропологічної психології», яка ґрунтується на теорії психологічних систем, що заснована на розгляді людини як відкритої психологічної системи (А. Вахрушева, Е. Галажинський, В. Клочко, О. Краснорядцева, О. Файзуллаєва,

Н. Чуєшева та ін.). Представники названого наукового підходу наполягають на тому, що становлення рівневої організації свідомості відбувається в «поєднаній» дитячо-дорослій спільності, що забезпечує процес трансформації культури в предметний світ дитини з її смисловими та ціннісними вимірами (В. Клочко) [8].

Предметна свідомість дитини наповнює світ значеннями. Цей предметний світ згодом наповнюється смисловими вимірами (сміслова свідомість), а потім і ціннісними (ціннісна свідомість). Зазначені координати забезпечують комунікативну діяльність із іншими людьми та їх спільнотами, тобто детермінують здатність до взаємодії з іншими психологічними системами. Відтак, сміслова свідомість розглядається як продукт функціонування дитячо-дорослої спільності. Змістом сміслової свідомості й відповідної їй картини світу є значення та смисли, що забезпечують осмисленість свідомості та її особливу властивість, що здобувається в результаті функціонування «поєднаної психологічної системи» (дитячо-дорослої спільності).

Нам імпонує позиція О. Файзуллаєвої, котра наголошує, що становлення сміслової свідомості варто розглядати в контексті діалогу, спільної діяльності та суб'єктної позиції. Вчена розглядає «вирішення завдань на смисл» (за Д. Леонтьєвим) як спосіб гармонізації становлення сміслової свідомості в дошкільному віці, позаяк смисл сприяє рефлексійно-комунікативній дії, що володіє породжуючим ефектом: інтерспілкування, в якому здійснюється осягнення смислу, є умовою становлення інтраспілкування, що сприяє переходу в діалог людини із собою, і відповідно дозволяє «означити» смисл, перевести його з емоційної форми в раціональну. Психологічним механізмом означення смислу, який присутній в тій чи іншій комунікативній ситуації та події О. Файзуллаєва вважає децентрацію – здатність побачити себе очима інших людей, уміння помістити себе на позицію *Іншого* [21].

У одній зі своїх передостанніх публікацій В. Зінченко пропонує модифіковану та розширену структуру свідомості, котру ми вважаємо за необхідне застосувати в якості концептуальної схеми при аналізі усвідомленої комунікативної діяльності. У структурі свідомості науковець виокремлює

наступні її шари (виміри): онтологічний (предметно-діяльнісний), хронотопічний, рефлексійний, ціннісний та духовний. В якості утворюючих свідомості постають суб'єктивні та об'єктивні чинники. Онтологічний (предметно-діяльнісний) шар свідомості утворює чуттєва тканина образів та біодинамічна тканина дій. Хронотопічний шар розкривається через час та простір. Рефлексійний шар постає через функціонування смислу та значень. Ціннісний шар представлений спів-значенням та об'єктивним значенням культурного явища. Духовний шар демонструє взаємозв'язок *Я* та *Ти (Іншого)* [6]. В. Зінченко, фундуєчись на ідеях М. Бахтіна, стверджує, що коли *Я* входить у просторовий світ, *Інший* завжди в ньому перебуває, хоча, звичайно, є відмінності простору та часу *Я* та *Іншого*. Є також ціннісні розбіжності між: *Я-для-себе* і *Я-для-Іншого*, *Інший-для-мене*. Відмінності полягають і в тому, що в *Я* представлено безпосередньо, а що тільки як образ *Іншого*: «мінімум і максимум – примітивне самовідчуття та складна самосвідомість» (М. Бахтін). [1, с. 351].

Отже, у вище зазначеному ракурсі по-суті презентоване місце комунікативної діяльності між *Я* та *Іншим*, що розгортається у просторі свідомості та самосвідомості. Проте в цій схемі недостатньою мірою розкриті утворюючі самоусвідомлення та усвідомлення *Іншого* на різних рівнях комунікативної діяльності (від контакту до рефлексії). Саме тому концептуальну схему свідомості В. Зінченка ми вважаємо за необхідне доповнити з'ясуванням генези та функційного потенціалу психологічних механізмів самоусвідомлення і, відповідно, усвідомленої комунікативної діяльності з *Іншим*: відчуття і контакту з *Іншим* (самовідчуття), пізнання та ставлення до *Іншого* (самопізнання і самоствавлення), розуміння (саморозуміння) і спів-розуміння з *Іншим*, що безпосередньо співвідносяться з шарами свідомості. Місце комунікативної діяльності у структурі свідомості й самосвідомості, її феноменологічний та номенологічний вимір представлено в розробленій нами структурно-функціональній моделі на рис. 1.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, комунікативна діяльність у структурі свідомості та самосвідомості постає як осмислена чи усвідомлена (у вимірі *Я-Інший* чи *Я-Інший Я*). Основними

функціями усвідомленої комунікативної діяльності є: мотиваційно-інтенційна, гносеологічно-афективна, рефлексійно-сміслова та рефлексійно-ціннісна.

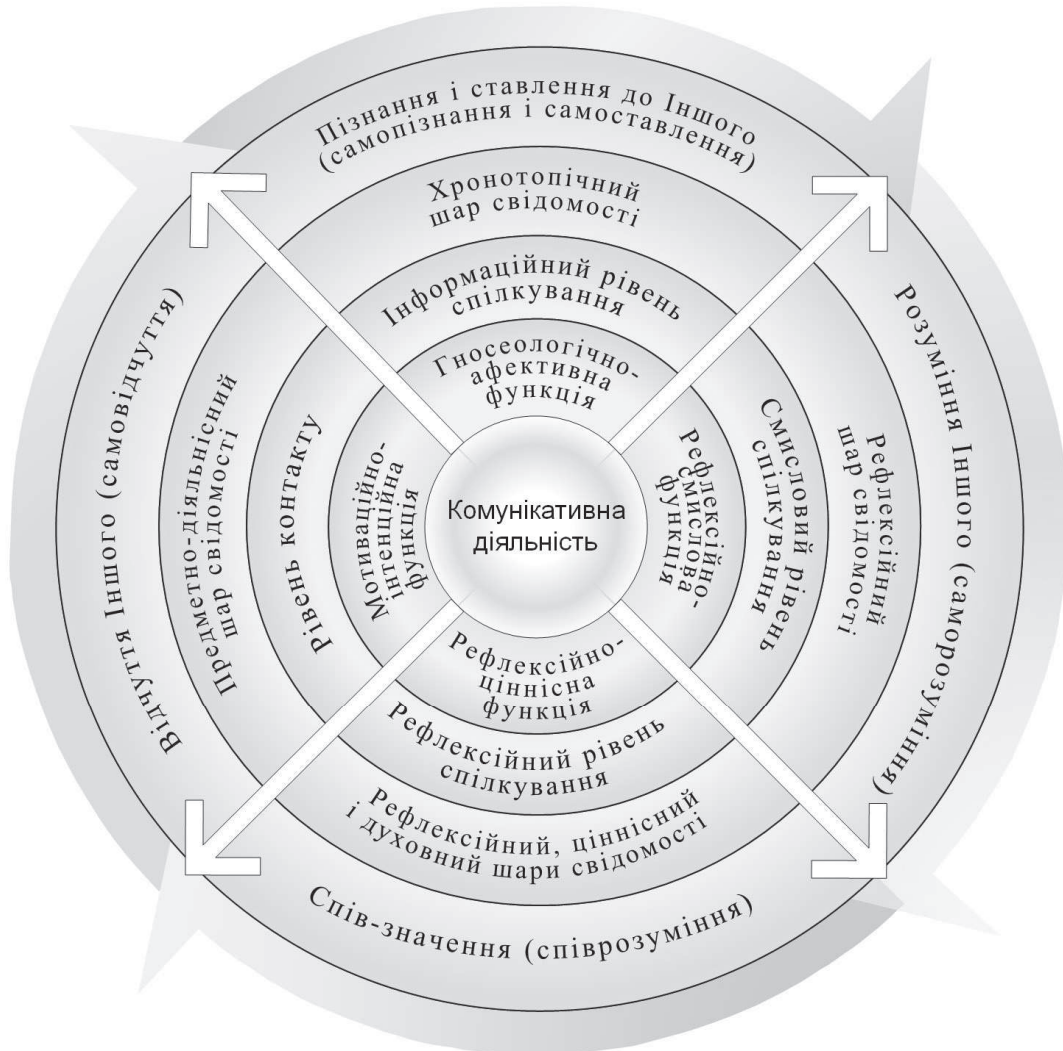

Рис. 1. Комунікативна діяльність у структурі свідомості і самосвідомості: феноменологія і номенологія

Мотиваційно-інтенційна функція комунікативної діяльності втілює контакт, що на рівні свідомості задіює предметно-діяльнісний шар свідомості, а на рівні самоусвідомлення запускає механізм відчуття *Іншого* (самовідчуття). Гносеологічно-афективна функція комунікативної діяльності забезпечує інформаційне спілкування та актуалізує на рівні свідомості хронотопічний шар, а на рівні самоусвідомлення сприяє пізнанню і ставленню до *Іншого* та відповідно – самопізнанню і самоставленню. Рефлексійно-сміслова функція комунікативної діяльності забезпечує розуміння *Іншого* та

саморозуміння, що виявляється в емоційному ставленні до співрозмовника, в розумінні його ментальних станів та смислів комунікативних дій, що дозволяє встановлювати причини, і навпаки прогнозувати розгортання соціально-комунікативної ситуації (рефлексійний шар свідомості). Рефлексійно-ціннісна функція комунікативної діяльності запускаючи механізми внутрішнього діалогу, символізації і децентрації дозволяє помістити себе на позицію *Іншого* для відпрацювання спільного та об'єктивного значення культурного явища, що втілюється в цінностях (рефлексійний, ціннісний та духовний шари свідомості). Саме цінності складають творчу основу комунікативної діяльності, і втілюються через внутрішній діалог та систему інтраспілкування, що є основою для зовнішнього діалогу та співрозуміння з *Іншим*. При цьому, рівень контакту та інформаційного спілкування (система ставлень із дорослими та однолітками, механізм зовнішнього діалогу) більшою мірою втілює феноменальну сутність комунікативної діяльності, а рівень смислового (рефлексійно-сміслової функція) та рефлексійного (рефлексійно-ціннісна функція) спілкування має ноуменальну природу, адже включає аксіогенну складову (систему інтра- та парасоціального спілкування, механізми – менталізації, символізації, децентрації, внутрішнього та зовнішнього діалогу) [15; 16; 23; 24].

У структурі свідомості та самосвідомості діяльність спілкування постає у вимірі *Я-Інший* чи *Я-Інший Я*, що спонукає до необхідності теоретичного обґрунтування та дослідження усвідомленої комунікативної діяльності, яка втілюється в умовах інформаційного суспільства в інтерсуб'єктних, інтрасуб'єктних та парасоціальних стосунках із різними партнерами (дорослими, однолітками, улюбленою іграшкою, уявним компаньйоном та анімаційними персонажами) засобами зовнішнього та внутрішнього діалогу й інших вище зазначених психологічних механізмів на рівнях контакту, інформаційної, смислової та рефлексійної комунікативної діяльності. Відтак, вважаємо за необхідне в наших наступних наукових розвідках більш розлого розглянути структурні компоненти та психологічні механізми втілення комунікативної діяльності у вимірі *Я-Інший* (*Я-Інший Я*).

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Василюк Ф. Е. Жизненный мир и кризис: типологический анализ критических ситуаций / Ф. Е. Василюк // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 3. – С. 90–101.
3. Власова Т. В. Структура смыслообразования в пространстве углубленной коммуникации: дис. ... канд. филос. наук / Т. В. Власова. – Владивосток, 1999. – 195 с.
4. Выготский Л. С. Сознание как проблема психологии поведения / Л. С. Выготский // Психология развития человека. – М., 2004. – С. 18–41.
5. Галуза А. В. Формирование функции осознания в конце раннего и начале дошкольного возраста: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / А. В. Галуза. – СПб., 2005. – 164 с.
6. Зинченко В. П. Ценности в структуре сознания / В. П. Зинченко // Вопросы философии. – 2011. – № 8. – С. 85–97.
7. Карандашев Ю. Н. Истоки психологии развития в трактате «О душе» Аристотеля / Ю. Н. Карандашев // Науковий вісник Мукачівського державного університету Серія «Педагогіка та психологія». – 2016. – № 2 (4). – С. 204–210.
8. Ключко В. Е. Самоорганизация в психологических системах: проблемы становления ментального пространства личности (введение в трансспективный анализ) / В. Е. Ключко – Томск: ТГУ, 2005. – 174 с.
9. Кузьмина Е. И. Психология свободы: теория и практика / Е. И. Кузьмина. – СПб. : Питер, 2007. – 336 с.: ил. – (Серия «Учебное пособие»).
10. Марков В. Н. Виртуализация сознания: некоторые механизмы (или Трудная проблема психологии сознания) / В. Н. Марков // Мир психологии. – 2016. – № 2 (86). – С. 61–74.
11. Мерло-Понти М. В защиту философии: сборник (Французская философия XX века) / М. Мерло-Понти; пер. с франц., примеч. и послесл. И. С. Вдовиной. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 1996. – 248 с.
12. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Дж. Г. Мід. – К. : Український Центр духовної культури, 2000. – 416 с.
13. Наконечна М. М. Особливості усвідомлення інтерсуб'єктних проявів особистості / М. М. Наконечна // Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень – 2017: Тези I міжнародної науково-практичної конференції (21 березня 2017 року, м. Переяслав-Хмельницький). – м. Переяслав-Хмельницький, 2017. – С. 290–292.
14. Непомнящая Н. И. Становление личности ребенка 6–7 лет / Н. И. Непомнящая. – М. : Педагогика, 1992. – 160 с.

15. Омельченко І. М. Сутнісні модули категорії «комунікативна діяльність» у дискурсі постнекласичної психології / І. М. Омельченко // Психологія і особистість. – 2017. – № 1 (11). – С. 25–40.

16. Омельченко І. М. Технологія формування спілкування дітей із затримкою психічного розвитку: навчально-методичний посібник / І. М. Омельченко; Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. – Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2017. – 133 с.

17. Петровский А. В. Основы теоретической психологии / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 528 с.

18. Россохин. А. В. Рефлексия и внутренний диалог в измененных состояниях сознания. Интерсознание в психоанализе / А. В. Россохин. – М. : Когито-Центр, 2010. – 304 с.

19. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 284 с.

20. Тітов І. Г. Психологічні особливості суб'єктності дитини дошкільного віку / І. Г. Тітов // Психологія і особистість. – 2016. – № 2 (10). – Ч. 1. – С. 43–52.

21. Файзуллаева Е. Д. Развитие рефлексивности как условие гармонизации процессов становления смыслового сознания: диссертация ... кандидата психологических наук: 19.00.01 / Е. Д. Файзуллаева; [Место защиты: Том. гос. ун-т]. – Томск, 2010. – 279 с. : ил.

22. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 539 с.

23. Omelchenko I. Operationalization of the study of the «chronotope of communication activities of children with developmental delay» concept / I. Omelchenko // Scientific journal TILTAI/BRIDGES/ BRÜCKEN. – 2015. – Vol 72. – №3. – P. 75–83.

24. Omelchenko I. Tools for psychological diagnostics of chronotope of communicative activity of preschool children with delay of mental development: theory and technique / I. Omelchenko // ТЕКА-Archives of the Commission of Medical Sciences, Polish Academy of Sciences Branch in Lublin. – Lublin: Towarzystwo Wydawnictw Naukowych LIBROPOLIS, 2014. – Vol. 2. – №1.– P. 27–33.

I. Omelchenko

COMMUNICATIVE ACTIVITIES IN THE STRUCTURE OF CONSCIOUSNESS AND SELF- CONSCIOUSNESS: PHENOMENOLOGY AND NOUMENOLOGY

The article defines the place of communicative activities in the structure of consciousness and self-consciousness. The theoretical analysis substantiates that communicative activities are deliberated (meaningful) in consciousness and self-consciousness and are implemented in communicative relationships with different partners on the I – the Other (I – the Other Self) plane. The I – the Other plane

presents a system of interpersonal communication, and the I – the Other Self plane can only be implemented in a super-situational context and a situation with uncertainty in relations. The plane of intra- and parasocial relations between Self and the Other contributes to transformation of Self through determination of a co-meaning triggering an internal dialogue and experience, in which, through the mediation of another meaning position, the next abilities are actualized: «to be oneself and the Other» and «to look at oneself with the eyes of Others», which is the basis of co-existing relations as a product of communicative activities. The architectonics of the functions of deliberated communicative activities is outlined: motivational-intentional, epistemological-affective, reflexive-meaning and reflexive-value. The motivational-intentional function of communicative activities implements contacts, that activate the object-activity layer of a person's consciousness at the consciousness level and triggers the mechanism of perception of the Other (self-perception) at the self-consciousness level. The epistemological-affective function of communicative activities provides informative communication and actualizes the chronotopic layer at the consciousness level and promotes knowledge and attitude towards the Other and, accordingly, self-knowledge and self-attitude at the self-consciousness level. The reflexive-meaning function of communicative activities provides understanding of the Other and self-understanding, manifesting in an emotional attitude to an interlocutor, in understanding of his/her mental states and meanings of communicative actions, that allows determination of causes, and, vice versa, prediction of deployment of a social and communicative situation (the reflexive layer of consciousness). The reflexive-value function of communicative activities launches the mechanisms of internal dialogue, symbolization and decentralization allowing a person to place him/herself at the position of the Other to work out a common and objective value (co-meaning) of a cultural phenomenon translated into values (the reflexive, value and spiritual layers of consciousness).

Key words: *communicative activity, consciousness, self-consciousness, layers of consciousness, the Other, I, awareness, phenomenology, noumenology.*

Надійшла до редакції 27.10.2017 р.